

O FUNKCJI ACHEMENIDZKICH BUDOWLI ODKRYTYCH W AŁTYN TEPE, W PÓŁNOCNYM AFGANISTANIE

W 530 roku p.n.e. Baktria, kraina obejmująca swym zasięgiem tereny dzisiejszego południowego Uzbekistanu, Tadżykistanu i północnego Afganistanu, znalazła się w granicach imperium achemenuidzkiego. Nowa sytuacja polityczna nie znalazła wyraźnego odbicia w kulturze materialnej. Archeolodzy podkreślają znikomość pozostałości, które mogłyby świadczyć o związkach Baktrii z zachodnim Iranem oraz o obecności Persów w Baktrii (LYONNET 1990). Wyjątkiem jest tutaj architektura baktryjska. Wprawdzie ilość odkrytych budowli z tego okresu jest niewielka, ale w niektórych z nich odnajdujemy elementy, które prawdopodobnie należy wiązać z obecnością Persów lub też z wpływem idei płynących z Iranu. Zapewne skąpość materiału porównawczego sprawia, że interpretacja funkcji niektórych budowli tego okresu budzi poważne wątpliwości. Wśród nich znalazły się dwa budynki odkryte w oazie Balchu, na stanowisku Ałtyn Tepe 10.

Ałtyn Tepe 10 to sztuczne wzgórze znacznych rozmiarów, leżące na zachód od Balchu, około 30 km na północny-wschód od rzeki Akcza. Podczas wykopalisk odsłonięto tutaj dwa duże budynki zniszczone przez pożar.

Budynek I to wzniesiona na planie prostokąta (80 x 55 m) budowla z wielkim dziedzińcem wewnętrznym (Fig. 1), który rząd połączonych ze sobą pomieszczeń dzieli na dwie równe części. W odległości ok. 6 m od zewnętrznych ścian grubości 1,5 m, biegnie rząd ceglanych, masywnych baz, na których niegdyś prawdopodobnie stały drewniane kolumny podtrzymujące przekrycie. Szerokość przejść między bazami sięga 3,5 m. Narożniki budowli zajmują kwadratowe (ok. 5 x 5 m) pomieszczenia, pośrodku których również stały ceglane bazy. Zarówno bazy jak i ściany budowli wzniesiono z kwadratowych cegieł suszonych (SARIANIDI 1976: 9, fig. 4; 1977: 123).

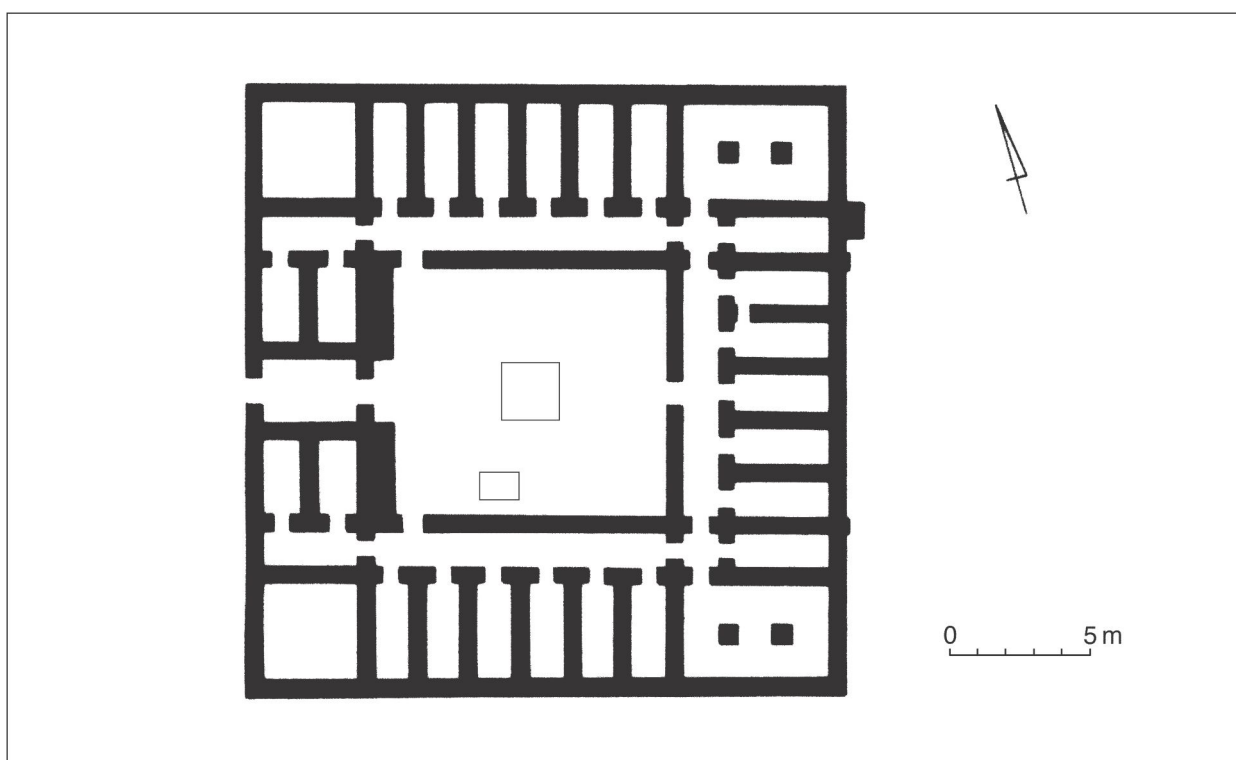

Fig. 1. Ałtyn Tepe 10. Budynek I. Wg SARIANIDI 1977, fig. 4

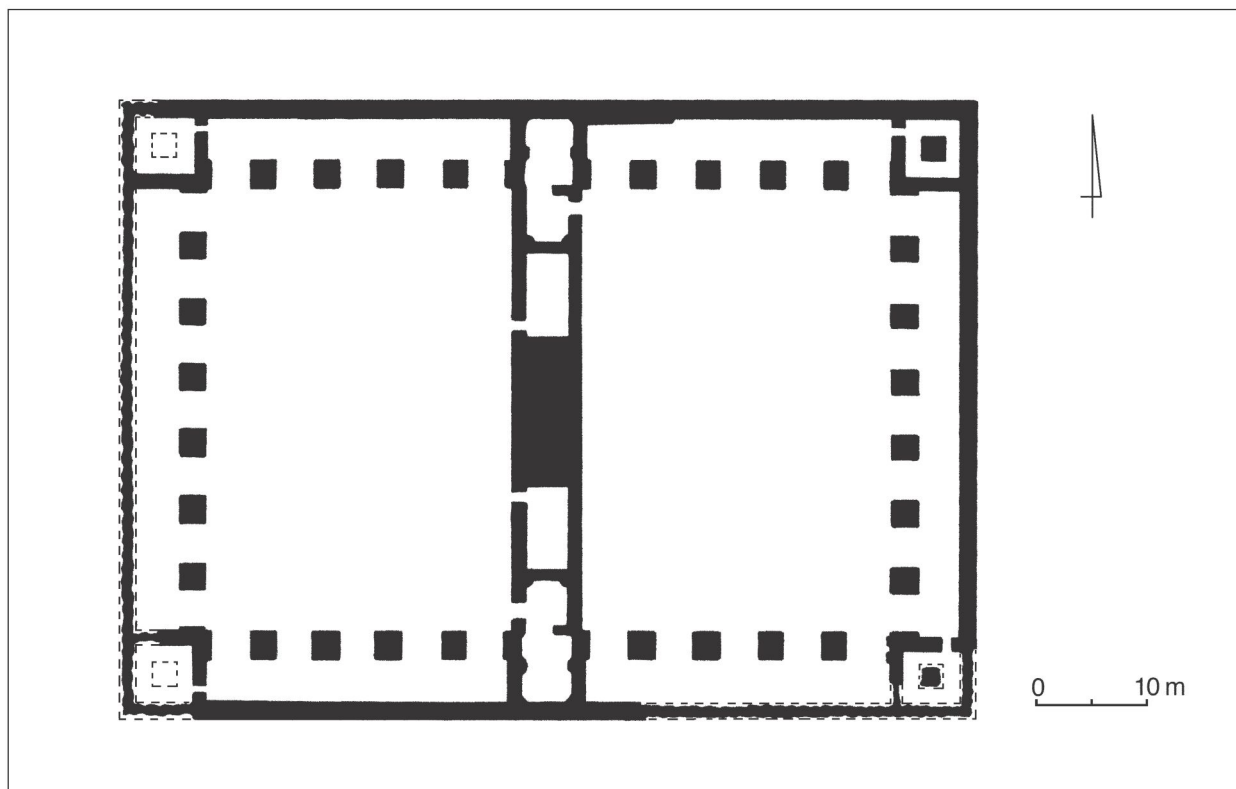

Fig. 2. Ahtyn Tepe 10. Budynek II. Wg SARIANIDI 1977, fig. 7

W pobliżu Budynku I stał Budynek II, mniejszych rozmiarów (36 x 36 m), ale o bardziej złożonym planie (Fig. 2). Wąski korytarz (ok. 1,30 m) oddzielał wydłużone pomieszczenia od wewnętrznego, prostokątnego dziedzińca (ok. 9,20 x 8,50 m), pośrodku którego odkryto prostokątne wgłębienie przypominające basen. Północno- i południowo-zachodni narożnik budowli zajmują duże kwadratowe pomieszczenia, narożnik północno- i południowo-wschodni – prostokątne sale z dwoma cokołami, prawdopodobnie podtrzymującymi niegdyś drewniane kolumny. Jedyne wejście do budowli znajdowało się pośrodku jej zachodniego boku i prowadziło przez obszerny westybul na teren dziedzińca. Pomieszczenia otaczające westybul są nieco krótsze (2,60 m), lecz szersze (1,40 m) niż pomieszczenia otaczające dziedziniec od północy, wschodu i południa (3,40 x 1,10 m). Nie mają one zresztą bezpośredniej łączności ani z westybullem, ani z dziedzińcem, wychodząc na wąskie pomieszczenie będące przedłużeniem korytarza.

Zdaniem V. Saranidiego, niewielka liczba ewentualnych pomieszczeń mieszkalnych oraz wielkie dziedzińce wewnętrzne z portykami w pierwszej z opisywanych budowli wskazują, że była to letnia rezydencja miejscowego władcy, być może tego, który sprawował swą władzę w odległym o 2 km Ahtyn 1. Wzgórze Ahtyn 1 skrywa prawdopodobnie (nie prowadzono tutaj badań archeologicznych)

ruiny otoczonego murem obronnym miasta, wstępnie datowanego na okres achemenijski. Natomiast w przypadku Budynku II, według Sarianidiego, mamy do czynienia z pałacem zimowym tego samego władcy, a obecność basenu wskazuje, że budowla pełniła też pewne funkcje kultowe.

Oczywiście trudno dyskutować z tezą V. Sarianidiego, już choćby ze względu na fakt, iż wznoszenie rezydencji letniej i zimowej w tym samym pod względem klimatu regionie nie wydaje się posunięciem sensownym. Możemy się jedynie domyślać, że u podstaw tej interpretacji leży przekonanie, że budowle z dużym dziedzińcem wewnętrznym pojawiły się w Baktirii w wyniku inspiracji, które wraz z reprezentantami władzy achemenijskiej, dotarły tutaj z irańskich stolic imperium (SARIANIDI 1985: 424). Jednak odkrycie monumentalnego budynku z epoki brązu w Sapali Tepe (ASKAROV 1973) oraz rezydencji wiejskiej datowanej na VII-IV wiek p.n.e. w Kyzylcza Tepe (KOŠELENKO 1985: 189, pl. 63 B), pozwala z całą pewnością powiedzieć, że pojawienie się na terenie Baktirii, budowli z dużym wewnętrznym dziedzińcem miało miejsce znacznie wcześniej niż panowanie Achemenijsów. Błędem jest więc szukanie genezy tego typu planu w achemenijskiej architekturze pałacowej, gdzie zresztą pojawił się on w zupełnie innej formie i jako wynik wpływu tradycji mezopotamskiej.

Nie bez znaczenia natomiast wydaje się być podkreślany przez V. Sarianidiego fakt zastosowania przy wznoszeniu obu budowli z Ałtyn Tepe 10 kwadratowych cegieł suszonych (1977: 123), które nie występują na innych stanowiskach baktryjskich tego okresu.

Brak szczegółowych relacji dotyczących znalezisk wewnątrz obu budynków znakomicie utrudnia ich identyfikację. Biorąc jednak pod uwagę niewielką ilość pomieszczeń o charakterze mieszkalnym trudno dopatrywać się w nich budowli pałacowych. Budynek I posiadał tylko cztery zamknięte pomieszczenia, zaś pod zadaszeniem podtrzymywanym przez drewniane kolumny nie natrafiono na pozostałości ścian działowych. Szerokie przejścia między ceglanyymi cokołami również nie zapewniały minimum intymności i zarazem bezpieczeństwa, czego można oczekiwać w przypadku budowli pałacowych. Brak też tutaj zarówno sali reprezentacyjnej jak i pomieszczeń związanych z administracją, które zwykle są obecne w rezydencjach i pałacach.

Budynek II także nie posiadał sali reprezentacyjnej. Aby rozproszyć wszelkie wątpliwości trzeba podkreślić, że dość wąskie ściany (ok. 60 cm) jego pomieszczeń wykluczają możliwość istnienia piętrowości a tym samym ewentualną obecność tego typu pomieszczenia na piętrze. Interpretację funkcji tej budowli wydaje się natomiast ułatwiać jej charakterystyczny plan: wąskie i długie pomieszczenia odnajdujemy wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z magazynami lub też miejscem czasowego pobytu grupy ludzi.

Wydłużone pomieszczenia zgrupowane wokół dziedzińca odnajdujemy w planie jednej z licznych budowli achemenidzkich odkrytych w Dahana-i Gulaman, w irańskim Sistanie (SCERRATO 1970: 130) oraz w północno-wschodniej części pałacu w hellenistycznym Aj Chanum.

Dzięki przedmiotom znalezionym w tej ostatniej budowli nie ma wątpliwości, że był to skarbiec (BERNARD 1994). Niestety, znaleziska pochodzące z Ałtyn Tepe 10 i z Dahana-i Gulaman to głównie ceramika. Fragmenty glinianych naczyń stołowych nie mogą jednak wesprzeć hipotezy wynikającej z planu architektonicznego, że chodzi tutaj o budowle typu magazynowego. Ponadto, zarówno w przypadku Budynku II w Ałtyn Tepe 10, jak i wspomnianego budynku nr 2 z Dahana-i Gulaman brak nam owego charakterystycznego wyposażenia, którego obecność w pomieszczeniach pozwala jednoznacznie określić ich funkcję – dużych naczyń zasobowych bądź ceglanych lub glinianych ścianek tworzących różnego rodzaju przegródki, wewnątrz których przechowywano,

na przykład, zboże. Trzeba też pamiętać, że w przeciwieństwie do skarbcza z Aj Chanum oba budynki są odrębnymi budynkami wolnostojącymi. Powstały w czasach Dariusza Wielkiego skarbiec w Persepolis jest jedynym przykładem wolnostojącej budowli, którą wzniesiono po to, by w jej pomieszczeniach przechowywać cenne przedmioty i dokumenty. Poza tym jednym przykładem, a trzeba pamiętać o wyjątkowym charakterze całego Persepolis, architektura starożytnego Iranu i Azji Środkowej nie zna wolnostojących budowli dużych rozmiarów, które by od początku swego istnienia służyły jako magazyny.¹

Trudno natomiast, patrząc na plan analizowanego tutaj budynku z Ałtyn Tepe-10, nie skojarzyć go z planami późniejszych karawanserajów. Podobieństwo planu jest na tyle wyraźne, że uzasadnione wydaje się przypuszczenie, że wynikało ono z podobnej lub takiej samej funkcji budowli.

A. Godard wywodzi plan późniejszych karawanserajów od wczesnomuzułmańskich budowli wznoszonych w pobliżu granic i pełniących funkcję fortec lub garnizonów, budowli zarazem religijnych i militarnych, które z czasem przekształciły się w miejsca, w których schronienie i odpoczynek mogli znaleźć kurierzy i kupieckie karawany, czyli właśnie karawanseraje (1962: 361).

Podobny plan odnajdujemy też w zamkach wznoszonych przez pierwszych władców muzułmańskich. Wprawdzie większość z nich była budowlami piętrowymi, ponadto już na poziomie parteru znajdowały się wielkie sale recepcyjne, niemniej, mamy do czynienia z budowlami, w których główną rolę odgrywał centralny dziedzińiec otoczony wydłużonymi pomieszczeniami. Zdaniem Creswella prototypu tego typu planu należy szukać w *castra*, budowanych na wschodnich granicach imperium rzymskiego (1989: 142).

Widzimy więc, że niezależnie od różnic terytorialnych i chronologicznych, obaj badacze odwoływali się do budowli o charakterze militarnym. Przy czym A. Godard zdaje właśnie się nie zauważać, że plan typowy dla karawanseraju, jest znacznie straszny niż okres wczesnomuzułmański.

Najstarsze, znane archeologom, budowle tego typu pochodzą z Palestyny i Arabii, z III-IV wieku (ISAAC 1992: 201-203). Jednak, jak słusznie zauważył B. Isaac, badacze zbyt często przypisują im funkcje obronne, mimo, że często zarówno sam plan jak i lokalizacja budowli zdaje się temu przeczyć (1992: 204-205). Chodzi tutaj o rozmieszczone wzdłuż szlaków komunikacyjnych, pozabawione narożnych baszt, zwykle kwadratowe budowle

¹ Jeszcze do niedawna uznawano, że odkryty w Starej Nisie, pierwszej stolicy Arsacydów tzw. Kwadratowy Dom to skarbiec, w którym przechowywano cenne przedmioty należące do króla. Dzięki szczegółowym analizom A. Invernizzi wiemy, że

pierwotnie w pomieszczeniach tego budynku odbywały się bankiety, w których brali udział goście króla. Dopiero w późniejszym okresie przekształcono je w pomieszczenia skarbcza (INVERNIZZI 2000).

z dużym centralnym dziedzińcem, z licznymi rozmieszczonymi wokół niego niewielkimi pomieszczeniami. Ich identyfikację jako stacje przydrożne potwierdzają źródła pisane. Wydaje się, że tę samą funkcję pełniły też niektóre z tych budowli, które posiadały umocnienia obronne w postaci baszt strzegących wejścia oraz baszt narożnych. Część z nich spełniała jednocześnie więcej niż jedną funkcję. Zresztą, jak podkreśla B. Isaak, w III-IV wieku łaciński termin *castrum* może oznaczać zarówno budowlę wojskową jak i miejsce postoju (1992: 173). Rodowód tego typu budowli jest jeszcze przedmiotem dyskusji (GREGORY 1996: 197)

Jeśli zatem podejmiemy próbę określenia funkcji Budynku II w Ałtyn Tepe i budynku nr 3 w Dahana-i Gulaman opierając się na podobieństwie ich planów do planów rzymskich *castra*, staniemy zarazem przed koniecznością podjęcia próby odpowiedzi na pytanie, czy służyły one jako siedziby garnizonów, czy też były stacjami przydrożnymi?

Nie ulega wątpliwości, że Ałtyn Tepe ani też Dahana-i Gulaman nie były miejscowościami granicznymi, a omawiane budowle nie mają cech architektury obronnej. Ponadto historycy opisujący podbój Baktrii przez Aleksandra Wielkiego nie wspominają nic o obecności w tym kraju garnizonów lub administracji perskiej, z wyjątkiem satrapy. Władza króla achemenijskiego w tej prowincji opierała się na zastanych, lokalnych strukturach władzy (BRIANT 1984: 81-86).

Czy zatem omawiane budowle odkryte w Dahana-i Gulaman i Ałtyn Tepe mogły być karawanserajami epoki achemenijskiej?

Budowle pełniące funkcję karawanserajów musiały istnieć w okresie achemenijskim, przynajmniej wzdłuż głównych arterii komunikacyjnych, w tym wzdłuż słynnej drogi królewskiej wiodącej z Suzy do Sardes. Píše o nich Herodot (V 52) określając je mianem *stathmoi basileioi* i *katalusies kallistai*, w których Legrand dopatruje się właśnie karawanserajów (1942-54: komentarz *ad loc*). Analiza tekstów tabliczek znalezionych w Persepolis pozwoliła na określenie nazw 22 stacji na trasie Suza – Persepolis rozmieszczonych co 24 km (KOCH 1992: 69). Nie ulega też wątpliwości, że podobna droga musiała łączyć Baktry z głównymi stolicami imperium. Świadczą o tym odkryte w Persepolis „listy podróżne” (CAMERON 1973: PFT 1287, 1555). W wyznaczonych miejscach postojów wysłannicy królewscy odpoczywali, pobierali racje żywnościowe i w razie potrzeby wymieniali konie. Musiały więc one być zaopatrzone w magazyny, a przede wszystkim musiały zapewniać bezpieczeństwo wysłannikom królewskim. Niestety nie wiemy, jaką formę architektoniczną przybrały owe stacje królewskie, a przede wszystkim czy łączyły one w jednym budynku funkcje magazynów,

„hoteli” i funkcje obronne, tak jak to było w przypadku znanych nam znacznie późniejszych, mużułmańskich karawanserajów, czy też były to odrębne budowle.

Wydaje się natomiast prawdopodobne, że nadzór nad budową twierdz, miejsc postoju i magazynowania należało do obowiązków przedstawicieli administracji centralnej. Pamiętamy bowiem, że zapewnienie bezpieczeństwa zarówno dróg handlowych jak i szlaków komunikacyjnych było jednym z wymogów utrzymania dominacji nad danym terenem. Chodziło przecież nie tylko o wymianę handlową, ale również o zapewnienie możliwości szybkiego przemieszczenia armii w okresie niepokoju, co oprócz istnienia dróg wymagało dbałości o całe zaplecze logistyczne, a w tym o sprawne działanie magazynów żywnościowych i zasobów wody (BRIANT 1986).

Czy zatem omawiane budowle odkryte w Dahana-i Gulaman i Ałtyn Tepe mogły być karawanserajami epoki achemenijskiej?

Wprawdzie rekonstrukcja przebiegu tras komunikacyjnych łączących stolicę imperium: Suzę i Persepolis ze wschodnimi jego prowincjami nie jest łatwa, niemniej z dużym prawdopodobieństwem przyjąć możemy, że Dahana-i Gulaman, zdaniem odkrywców stolica achemenijskiej satrapii Drangiany, Zaranka, leżała na szlaku prowadzącym z Suzy poprzez okolice jeziora Helmund do Kandaharu i do Baktr.

Monumentalne wymiary odkrytych tam budowli zdają się potwierdzać identyfikację miejscowości ze stolicą prowincji: nie ma większych wątpliwości, że ich budowa nie byłaby możliwa bez udziału przedstawicieli władzy centralnej, być może, w tym przypadku, satrapy zarządzającego Drangianą.

Ałtyn Tepe 10 to jedno z dwunastu stanowisk okresu achemenijskiego w oazie Daszly, która stanowiła część oazy Balchu, starożytnej Zariaspy. Satrapa baktryjski rezydował w samych Baktrach. Wprawdzie obecny stan wiedzy o szlakach komunikacyjnych prowadzących do Baktr jest bardzo skromny, nie można jednak wykluczyć, że Ałtyn Tepe 10 leżało na szlaku wiodącym z Baktr do brzegów Amu Darii i dalej do Margiany lub nawet do Samarkandy (Marakandy).

Tym samym, oparte na analizie planu architektonicznego, przypuszczenie, że zarówno w przypadku budynku z Dahana-i Gulaman jak i tych z Ałtyn Tepe 10 mamy do czynienia z budowlami związanymi z funkcjonowaniem stacji na szlaku komunikacyjnym, wydaje się nie pozbawione podstaw. Zastosowanie kwadratowych cegieł przy wznoszeniu budowli odkrytych w Dahana-i Gulaman i w Ałtyn Tepe 10, które zarówno w architekturze Baktrii jak i Drangiany były nowością, zdaje się potwierdzać udział przedstawicieli achemenijskiej administracji centralnej w ich budowie.

Literatura

- ASKAROV A.
1973 *Sapalli-tepe*, Taškent
- BRIANT P.
1984 *L'Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire (c. VIIIe-IVe siècles avant notre ère)*, Paris
1986 *Guerre, tribut et forces productives dans l'empire achéménide*, *DialHistAnt* 12, p. 33-48
1988 *Le nomadisme du Grand Roi*, *IranAnt*, p. 253-273
- BROWN S.
1990 *The late Iron Age in Central West Iran*, in: *Achaemenid History IV. Centre and Periphery*, Leiden, p. 65-76
- CAMERON G.C.
1973 *The Persian Satrapies and related matters*, *JNES* 32, p. 47-56
- CREWELL K.A.C.
1989 *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Aldershot
- GODARD A.
1962 *L'Art de l'Iran*, Paris
- GREGORY SH.
1996 *Some problems for research on forts of Rome's eastern frontier*, in: D.L. Kennedy (ed.), *The Roman Army in the East*, Ann Arbor, p. 169-209
- INVERNIZZI A.
2000 *The Square House at Old Nisa*, *Partica*, p. 13-53
- ISAAC B.
1992 *The Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Oxford
- KOCH H.
1992 *Es kündigt Dareios der König...*, Mainz/Rhein
- KOŠELENKO G.A.
1985 *Drevniejšie gosudarstva Kavkaza i Sredniej Azji*, Moskwa
- LEGRAND PH.-E. (ed.)
1942-1954 *Herodote*, II vol., Paris
- LYONNET B.
1990 *Les rapports entre l'Asie centrale et l'empire achéménide d'après les données de l'archéologie*, in: *Achaemenid History*, vol. IV. Centre and Periphery, Leiden, p. 77-92
- SCERATTO U.
1966 *Excavations at Daban-I Ghulaman (Seistan – Iran). First preliminary report (1962-1963)*, *EastWest* 16, p. 9-30

ABOUT THE FUNCTION OF ACHAEMENID BUILDINGS OF ALTYN TEPE, IN NORTHERN AFGHANISTAN

SUMMARY

Altyn Tepe 10 lies west of Balkh, about thirty kilometers northeast of Akcha river. The site consists of a large mound whose excavation revealed the remnants of two buildings destroyed by fire. The first, Building I measured some 80 by 55 meters. The whole structure is centrally divided into two large courtyards by a series of interconnected rooms. The roof was supported by brick columns. The outer walls of the building were 1,5 m thick and built of square mud bricks. The second building measured 36 square meters and contained a courtyard with a centrally-positioned pool.

The precise character of the buildings remains obscure. V. Sarianidi wondered whether the Building I may have served as the summer residence of the ruler of Altyn 1 (two kilometers south of Altyn Tepe 10) while Building II served as a winter residence.

What makes these two buildings remarkable is not only their architecture, but also their use of square

mud bricks that are not part of traditional Bactrian constructions during Achaemenid and pre-Achaemenid period. In their general appearance the buildings in Altyn 10 most closely resemble buildings excavated at Dahana-i Gulaman (building III), in Iranian Seistan.

It is quite easy to trace the common elements in the general lay-out of the buildings at Altyn 10, Dahana-e Gulaman and the early Islamic caravanserais. While it is difficult to speculate about the exact function of the building merely on the basis of its ground plan, the plan helps to determine the general purpose of the construction, whether it be a house, a palace or a fort. The similarity between some of early Islamic caravanserais and Building II at Altyn 10 is remarkable in many respects. It therefore seems highly plausible that Building II at Altyn 10 and building no III Dahana-i Gulaman were built to act as terminals along the roads connecting the main centres of Achaemenid empire: Suza, Bactra and Samarcand.